

Šedesátileté výročí CHKO Český ráj

Jan Mocek

Datum vyhlášení: 1. 3. 1955

Datum nového vyhlášení (přehlášení o nová území): 14. 10. 2002

Zřizovací předpis: Nařízení vlády č.508/2002 Sb.

Rozloha: 181 km²

Nadmořská výška: 236–744 m n.m.

Počet obyvatel: přibližně 20 000

Počet obcí: 43

Počet katastrálních území: 77

Zonace: čtyři zóny

Maloplošná ZCHÚ: NPP 2, PP 11, PR 11

8 evropsky významných lokalit (2005–2009)

Sídlo správy: Dvořákova 294, 511 01 Turnov

Prvního března uplynulo 60 let od vyhlášení první chráněné krajinné oblasti v České republice (Československu), 14. října 2002 nově zřízené a rozšířené o oblast Kozákova a Prachovských skal. Se svými 181 km² patří ke středně velkým oblastem. Představuje krajinnou scénu pískovcových skalních měst odpradáva chráněnou a oblíbenou pro svoje přírodovědecké hodnoty. Krajinu, kterou

člověk obýval od doby kamenné, a kterou později začal využívat pro lesní a zemědělské hospodaření i rekreační aktivity. Český ráj přetrval četné snahy o přetváření přírody až do této doby a pro svoji neopakovatelnou kulisu skalních měst, rybníků a středověkých sídel se stal lákadlem pro turisty i oblíbeným námětem pro natáčení nejednoho populárního filmu.

Boční stěna kaňonovitého údolí z kvádrových pískovců v PR Údolí Plakánek.

Český ráj představuje harmonicky utvářenou krajinu s charakteristickým reliéfem pískovcových skalních měst, prostoupených útvary neovulkanického původu, z nichž dominuje jeden z nejznámějších symbolů české krajiny – dvouvrchol Trosky. Severozápadní okraj chráněné krajinné oblasti lemuje řeka Jizera, která protéká divokými soutěskami, než se její tok uklidní v rovinách Mnichovohradištska. Nejvyšší vrchol oblasti – 744 m n. m. vysoký Kozákov – je světově proslulým nalezištěm drahokamů (chalcedonů, achátů, jaspisů) a rájem vzduchoplavců.

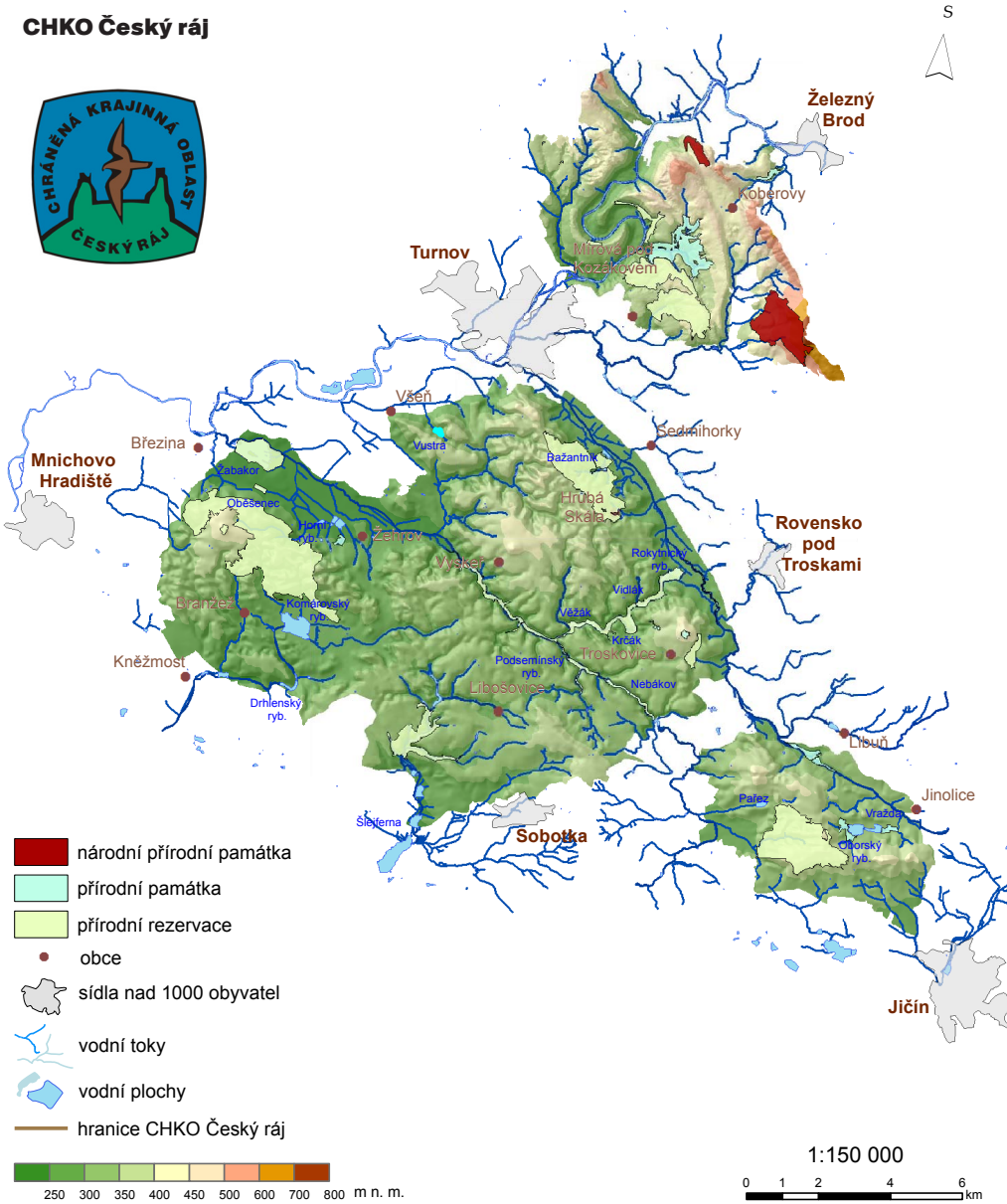
Krajina Českého ráje je typická střídáním lesních a mokřadních biotopů, luk, pastvin a rybníčních soustav. Tak, jak ji známe dnes, vznikala dlouhodobým působením člověka na přírodu od starší doby kamenné. Je to území s četnými středověkými sídly a lidovou architekturou. V CHKO je dosud vyhlášeno 24 maloplošných chráněných území, z toho dvě v kategorii „národní“ (NPP Kozákov a NPP Suché skály).

Pískovcový fenomén

Nejvýraznějším fenoménem Českého ráje jsou proslulá pískovcová skalní města, která spolu se sopečnými vrcholy určují krajinný ráz oblasti. Skalní města vznikala procesem zvětvávání a odnosem pískovců na křídových sedimentech, obdobně jako jinde v Čechách v období třetihor a čtvrtohor, které byly v období prvohorního permu a třetihorního saxonského vrásnění postiženy silným vulkanismem. K nejdramatičtějším pohybům došlo podél lužické poruchy od maloskalského Pantheonu po Kozákov.

Kvádrové pískovce na vápnitých prachovcích dosahují mocnosti 100 až 120 m. Nad nimi se zvedají sopečné kužely Vyskeř, Mužský, Trosky (488 m n. m.). Pískovce jsou protkány četnými údolími s puklinami a zlomy. Nalezneme zde i skalní římsy a brány, na povrchu voštiny a železité inkrustace. Jsou propustné a pouze v místech s nepropustným podložím vytvářejí mokřady s vyvěrajícími prameny. Na vápnitých pískovcích, čedičových a melafyrových vyvěřlinách převládají teplomilná společenstva rostlin se specifickou entomofaunou. Na jediném stanovišti při okraji skal stále roste kavyl Ivanův (*Stipa joannis*).

CHKO Český ráj

autor: Ladislav Matouš © AOPK ČR, S CHKO Český ráj, 2008 podkladová data: © ČUZK, © AOPK ČR

Historie vzniku CHKO Český ráj

V druhé polovině 19. století se schází v lázních Sedmihorky společnost literátů a cestovatelů s mimořádným vztahem ke zdejší krajině. Pro okolí Trosků a Hruboskalska poprvé používají název Český ráj. Po vzniku jádrových přírodních rezervací skalních měst v meziválečném období podává v roce 1947 tehdejší konzervátor státní ochrany přírody Dr. Jiří Šolc návrh na zřízení chráněné krajinné oblasti podle klasifikace IUCN. Návrh získává podporu, a tak

Ministerstvo kultury ČSR dne 1. 3. 1955 zřizuje první chráněnou krajinnou oblast v Československu – chráněnou krajinnou oblast Český ráj. Snahy o rozšíření CHKO o oblasti Maloskalska a Prachovských skal byly naplněny 14. října 2002. Chráněná krajinná oblast Český ráj byla zřízena na třech od sebe oddělených územích. Kromě starší jádrové části v okolí Trosků přibýlo širší území Prachovských skal a Kozákovska, včetně Suchých skal. Mezinárodního uznání dosáhl Český ráj zahrnutím do evropské sítě geoparků v roce 2005.

K nejrozsáhlejším útvarům patří skalní města na Hrubé Skále, Prachovské skály a Příhrazské skály. Menší skalní města v severní části – v Besedických skalách a Měsíčním údolí na Kozákově – převyšují Suché skály nad kaňonem Jizery. Ještě před vyhlášením CHKO byly historicky v malých lomech těženy pískovce na stavby. Pískovcové prvky staveb se staly nedílnou součástí sídel. Za hranicemi CHKO u Střelče se dodnes těží nejkvalitnější sklářské píský.

V kvádrových pískovcích vzniklo množství pseudokrasových jeskyní. Za nejznámější lze považovat jeskyni Sklepy pod Troskami o délce chodeb přes 150 m. Její vchod je uzavřen z důvodu ochrany zimní kolonie netopýrů. V jeskyni Babí pec na Kozákově archeologové našli pozůstatky nástrojů z doby kamenné. Použitým materiálem na zhotovení nástrojů zde byly odrůdy křemene z Kozákova.

Rostlinná společenstva reliktních borů jsou poměrně druhově chudá. Převládá borůvka černá (*Vaccinium myrtillus*), brusnice brusinka (*Vaccinium vitis-idaea*), vřes obecný (*Caluna vulgaris*), metlička křivolaká (*Avenella flexuosa*) a kapradina hasivka orličí (*Pteridium aquilinum*). Druhově bohatší květena lze nalézt ve stinných roklích s některými horskými druhy, např. žebrovicí různolistou (*Blechnum spicant*) a vrancem jedlovým (*Huperzia selago*).

Z místních zajímavostí zaujme bezobratlý mravkolev běžný (*Myrmeleon europaeus* a *M. formicarius*), který si buduje trychtýřovité jamky při úpatí skal. Žije zde i zástupce brouků kozlíček dazule (*Acanthocinus aedilis*).

Charakteristickými druhy ptáků jsou výr velký (*Bubo bubo*), krkavec velký (*Corvus corax*) a poštolka obecná (*Falco tinnunculus*). Vhodná hnízdiště zde našel sokol stěhovavý (*Falco peregrinus*). Počet hnízdících párů v oblasti se ustaluje na čtyřech. Ze savců je tu častým druhem jezevec lesní (*Meles meles*).

Jeskynní prostředí obývá pavouk meta temnostní (*Meta menardi*). V PR Příhrazské skály bylo zjištěno 97 druhů pavouků (Kůrka 1999). Skalní města obývají kolonie vrápence malého (*Rhinolophus hipposideros*). Často zde najdeme i netopýra černého (*Barbastella barbastellus*) a netopýra velkého (*Myotis myotis*).

Lesní porosty

Druhým typickým ekosystémem Českého ráje, který se zde vyvinul po skončení poslední doby ledové, jsou bučiny a doubravy. Jsou to převážně polopřirozené až přirozené lesní komplexy. Zachovaly se v Žehrovské oboře, na Kozákově, Hruboskalsku nebo v evropsky významné lokalitě Průlom Jizery u Rakous. V těchto přírodě blízkých a věkově nejstarších porostech je bohatší bylinné patro oproti lesnický preferovaným smrkovým a borovým monokulturám. Porosty okrajů skal na nepříznivých stanovištích jsou ponechávány převážně bez zásahu (reliktní bory). Obdobně se přistupuje k bučinám na strmých svazích a sutích na levém břehu Jizery. Tyto lesní porosty se staly i pravidelnými hnízdišti několika párů čápa černého (*Ciconia nigra*). Na biotopech vápnitých pískovců nebo vyvěřinách se vyskytují bazofilní společenstva rostlin. PR Bučiny u Rakous a PP Podloučky jsou porostlé květnatými a vápnomilnými bučinami. V bylinném patře roste okrotice bílá (*Cephalantera damasonium*), okrotice červená (*Cephalantera rubra*), kruštík širolistý (*Epipactis helleborine*) i vřeska nachová (*Prenanthes purpurea*). Na prameništích je předmětem ochrany přeslička obrovská (*Equisetum telmateia*), zde typická svými vysokými porosty. Na skalních výchozech u Betlémského mlýna rostou porosty trávy pěchavy vápnomilné (*Sesleria coerulea*). Na polopřirozené listnaté lesy je vázán mlok skvrnitý (*Salamandra salamandra*).

Z celkové plochy CHKO Český ráj pokrývají lesy 44 %. Lesní hospodářství ovlivňuje největší část přírodovědecky významných území I. a II. zóny v rozsáhlých přírodních rezervacích a přírodních památkách. Plošný podíl lesů se zachoval vzhledem k členitému až nepřístupnému terénu ve svazích skalních měst. Na území CHKO leží převážně lesy hospodářské (59 %), lesy zvláštního určení zaujímají 27 % a lesy ochranné (na mimořádně nepříznivých stanovištích rostoucí převážně na ploše skalních měst a extrémních suťových svazích) 14 %. Vlastnictví lesů je většinou státní (55 %), část vlastní šlechtické rody a obce. Většina lesních porostů, ve kterých se intenzivně hospodaří, má nevhodnou druhovou a věkovou skladbu. Původní druhy – dub letní, jedle, lípa, javor, buk – byly po vytěžení

a hmyzích kalamitách nahrazovány smrkem a borovicí. Od 19. století lesníci introdukovali převážně severoamerické exoty – jedli obrovskou (*Abies grandis*), douglasku tiso-listou (*Pseudotsuga menziesii*), dub červený (*Quercus rubra*). V arboretu u Hrubé Skály od 19. století probíhala aklimatizace těchto druhů. V současné době zde roste více než 300 stromů. Z cizích dřevin se v CHKO nejvíce rozšířila borovice vejmutovka (*Pinus strobus*). Její invazní výskyt ohrožuje přírodě blízké porosty. V minulých letech byla snaha přednostně v přírodních rezervacích tento druh eliminovat. Zdravotní stav lesních porostů je kromě klimatických vlivů a hmyzích škůdců ovlivňován loupáním mufloní zvěře.

Rybníky, vodní toky, mokřady

Dalším výrazným krajinným fenoménem CHKO Český ráj jsou rybníky, vodní toky a vlhké louky. V oblasti je registrováno 45 rybníků o ploše nad 0,25 ha. Ide o zbytek rybníčních soustav vybudovaných v minulosti na Mnichovohradištsku (109 rybníků v 19. století), Kostecku (63 rybníků v 18. Století) a na Hruboskalsku (19 rybníků v polovině 20. století). Největší plochu má rybník Žabakor (57 ha), dále Komárovský (54 ha) a Oborský (13 ha). Za nejznámější lze považovat rybník v přírodní rezervaci Podtrosecká údolí – Věžický (9 ha), kde spadají skalní stěny přímo do vodní hladiny. Stal se nejen oblíbeným výletním místem, ale natáčela se zde řada filmových sekvencí, mj. i „Jak dostat tatínka do polepšovny“. Z katastrální výměry rybníků je obvykle 70 – 80 % využitelné vodní plochy. Na rybnících se hospodaří extenzivně, a to za podmínky Správou CHKO Český ráj odborně posouzených a doporučených rybích obsádek, které zpracovaly VÚRH Vodňany, ENKI Třeboň a Botanický ústav AV ČR. V oblasti je preferován chov kapra s línem. Šetrné hospodaření vyhovuje existenci hospodářsky nevýznamných druhů ryb (např. hojně se zde vyskytují tzv. bílé ryby). Na Krčáku a výtoku z Věžického rybníka se zabydlela populace evropsky významného druhu sekavce písečného (*Cobitis taenia*). Litorální porosty rybníků jsou cennými hnízdišti mnoha druhů ptactva vázaných na vodní plochy a mokřady. V údolích a na svazích se vyskytují četná rašeliniště, přechodová slatiniště a pramenné vývěry. Vodní prostředí rybníčních soustav na Žehrovce, Libuňce a Klenici

Dva suky obnažené denudací olivinického nefelinitu Trosek představují geomorfologický světový unikát.

s mokřady v bezprostřední blízkosti skalních měst obsahuje velkou rozmanitost biotopů. V údolních olšinách jsou předmětem ochrany rozsáhlé porosty bledulí jarních (*Leucojum vernal*). V bažinách a litorálních porostech se hojně vyskytuje ďáblík bahenní (*Calla palustris*), všivec bahenní (*Pedicularis palustris*) a žebratka bahenní (*Hottonia palustris*). Na pcháčových a tužebníkových loukách rostou úpolíny nejvyšší (*Trollius altissimus*) a prstnatce májové (*Dactylorhiza majalis*). V PR Podtrosecká údolí patří mezi nejcennější druhy hlízovec Loeselův (*Liparis Loeselii*), vachta trojlístá (*Menyanthes trifoliata*) a rosnatka okrouhlostá (*Drosera rotundifolia*). Z fauny je předmětem ochrany blatnice skvrnitá (*Pelobates fuscus*), ropucha krátkonohá (*Epidalea calamita*) a čolek horský (*Triturus alpestris*). Charakteristickým a dobře slyšitelným druhem je kuňka obecná (*Bombina bombina*). Roztroušeně se vyskytuje rosnička obecná (*Hyla arborea*) a užovka obojková (*Natrix natrix*). Z povodí Žehrovky dosud nevymizel rak říční (*Astacus astacus*). Z PP V Dubech pochází vzácný výskyt měkkýše vrkoče Geyerova (*Vertigo Geyeri*).

Mezi významné vodní toky v oblasti Českého ráje patří dosud neregulovaná řeka Jizera a částečně Žehrovka. Jizera patří k nejčistším vodním tokům v Čechách. Její průtok silně kolísá

V porostu nenápadná rosnička zelená (*Hyla arborea*) doprovází mokřadní biotopy Podtroseckých rybníků.

v závislosti na srážkách v Jizerských horách a Krkonoších. Průměrný roční průtok v Turnově činí 17 m³, ale při stoletých povodňových stavech to může být až 687 m³. Časté zvýšené průtoky a ledové dřenice uchovaly říční nivu téměř nezastavěnou. Jestliže v rybnících převažuje kapr (*Cyprinus carpio*), tak v Jizeře je to pstruh potoční (*Salmo trutta morpha fario*) s lipanem podhorním (*Thymallus thymallus*) a jelcem tloušťem (*Leuciscus cephalus*). Velmi vhodné podmínky v říčním šterkopiskovém korytě zde má vranka obecná (*Cottus gobio*), střevle potoční (*Phoxinus phoxinus*) a mřenka mramorovaná (*Barbatula barbatula*), často se zde vyskytuje i kriticky ohrožená mihule potoční (Lampetra planeri). Pro zachování druhové pestrosti se jeví nutnost regulace vodních sportů v letních a podzimních měsících při nízkých průtocích řeky. Levostranný přítok Jizery Libuňka byl v 70. letech napřímen a regulován, až na ponechaný krátký meandrující úsek u Borku pod Troskami, který byl později vyhlášen za přírodní památku Libuňka. Voda v Českém ráji není jen povrchová. V důsledku velké propustnosti hornin se vytvořily velké zásoby spodní vody. Pro ochranu zásob podpovrchové vody byla vyhlášena chráněná oblast přirozené akumulace vod (CHOPAV) Severočeská křída (1981). Podzemním vrtem v nivě Jizery je na Malé Skále čerpána kvalitní pitná voda

V bylinném patře svahových bučin PR Na hranicích roste přeslička největší (*Equisetum telmateia*).

Evropsky významné lokality a památné stromy

Do seznamu evropsky významných lokalit byla zařazena zachovalá lesní a luční společenstva v Průlomu Jizery u Rakous. Pro ochranu celoevropsky významných druhů rostlin a živočichů byly vymezeny lokality Drhleny (vláskatec tajemný), Příhrazské skály (jeskyně, vláskatec tajemný, vrápenec malý), Údolí Plakánek (vrápenec malý, vláskatec tajemný), Podtrosecká údolí (jeskyně nepřístupné veřejnosti, hlízovec Loeselův, vláskatec tajemný, sekavec, vrápenec malý, modrásek bahenní, srpnatka fermežová), jeskyně Sklepy pod Troskami (vrápenec malý), Kost (vrápenec malý) a chalupa na Podhájí (vrápenec malý).

Z více než 600 památných stromů jsou významné aleje dubů letních v Sedmihorkách, aleje lip u Sedmihorek, skupina lip na návsi ve Vesci u Sobotky a arboretum na Bukovině. Ze solitérních památných stromů vyniká dub letní v Žehrovské oboře se svými 565 cm v obvodu, dub letní v kempu Sedmihorky (550 cm) a dub letní u rybníka Oběšenec (580 cm). Nejvyšším stromem CHKO je lípa srdčitá (*Tilia cordata*) v Bosni se 795 cm v obvodu. O zdravotní stav památných stromů pravidelně pečuje Správa CHKO z prostředků krajinotvorných programů.

V PR Klokočské skály roste v inverzním údolí horská kapradina žebrovice různolistá (*Blechnum spicant*)

Květnaté pastviny jižního svahu Kozákova s roztroušenými stromy a keři na permské vyvěřelině melafyru.

Kulturní krajina

Kulturní krajinu Českého ráje obýval člověk od starší doby kamenné. Dokladem jsou kamenné nástroje z kozákovských drahých kamenů. Archeologický výzkum potvrdil výskyt sídliště lidu lužického i lidu popelnicových polí. Po nich přišli Keltové, kmeny germánské a konečně slovanské (5. až 6. století n. l.). Vznikaly středověké hrady a zámky. K významným hradům patří Kost v údolí Plakánku, Valdštejn, Valečov a zámek na Hrubé Skále. Ve 13. století vznikala první města – Turnov, Mnichovo Hradiště a Sobotka. V 16. století došlo k významnému zakládání rybníků. Od počátku 17. století až do roku 1634, za vlády Albrechta z Valdštejna, se rozvíjelo řízené lesní hospodářství. Období baroka bylo významné rozvojem lidové architektury, mlýnů a selských stavení. Dodnes je zachovalý soubor lidové architektury v osadě Mužský a památková rezervace roubených domů ve Vesci u Sobotky. Vynikající ukázkou pojizerských roubených statků jsou Dlaskův

statek v Dolánkách u Turnova a Kopicův statek u Kacanov. Oblíbeným filmovým objektem je roubený mlýn ve Střehomí nebo kamenný mlýn pod rybníkem Nebák. Krajinnou scénu dokresluje množství pískovcových lidových plastik u kostelů, polních i lesních cest od Kozákova po Sobotku. K nejobdivovanějším patří ucelený soubor soch na mostě před hradem Valdštejn od sochaře Jelínka z Kosmonos nebo socha sv. Jiří před Kopicovým statkem. V údolí pod tímto roubeným objektem jsou vytesané reliéfy postav z českých dějin od Vojtěcha Kopice. Krajinnou scénu dodnes doplňují cenná díla místních sochařů v podobě solitérních plastik v území od Kozákova až po Sobotku, vyskytující se hlavně při cestách ve skalních městech a osadách.

Český ráj zahrnuje správní území celkem 43 obcí se 77 katastrálními územími a třemi kraji – Libereckým, Královohradeckým a Středočeským. Žije zde 20 000 obyvatel.

Územím vede urbanizační koridor mezi Jičínem a Turnovem s frekventovanou silnicí I/35. Plánovací dokumentace počítá s dopravním koridorem pro vybudování rychlostní komunikace. Při západním okraji CHKO vede rychlostní komunikace R 10. S narůstající dopravní zátěží a snadnou dostupností jsou spojena i možná rizika pro oblast Českého ráje. Po období výstavby rekreačních chat je nebyvalý zájem o stavby bytových domů na stálé bydlení či rekreaci. Pozemky v CHKO jsou cennou investicí. Větší poptávka po pozemcích na stavbu v CHKO než mimo toto území je mj. i důsledkem přiměřené dlouhodobé ochrany. O krajinu Českého ráje je i po 60 letech velký zájem. Pro trvale udržitelný rozvoj oblasti bude mít stále větší význam územní plánování a nacházení přijatelných řešení jak pro zdejší krajinu, tak i pro život lidí. Podstatnou roli v tomto procesu bude hrát i nadále řízená ochrana přírody s diferencovaným přístupem v jednotlivých zónách CHKO.